

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

РОЗГОН ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 347.218.3

МЕЖІ ТА ОБМЕЖЕННЯ
ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право
і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 1 Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник — доктор юридичних наук, професор **Спасибо-Фатеева Інна Валентинівна**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри цивільного права, член-кореспондент Академії правових наук України

Офіційні опоненти: — доктор юридичних наук, професор **Шевченко Ярославна Миколаївна**, Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України, завідувача відділу цивільного і трудового права, академік Академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України,
— кандидат юридичних наук, доцент **Кройтор Володимир Андрійович**, Національний університет внутрішніх справ, начальник кафедри цивільно-правових дисциплін

Провідна установа — відділ цивільного права Інституту приватного права Академії правових наук України, м. Київ.

Захист відбудеться « 25 » листопада 2005 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий « 22 » жовтня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гончаренко В.Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлена економіко-правовими змінами, що відбуваються за останні часи в Україні. Процес реформування українського законодавства, пов'язаний із гармонізацією публічно-правових та приватноправових засад, насамперед стосується відносин власності. Уявлення про право власності як абсолютне і необмежене право нині неможливе. Про це свідчить не лише введення до нового ЦК України норм про речові права на чуже майно, а й наголошення на властиві йому межі та запровадження різноманітних засобів його обмежень. Розгалужені підходи до встановлення меж та обмежень права власності покликані поєднати здійснення власником своїх повноважень із правами та інтересами інших осіб. Зміни у правовому регулюванні відносин власності за таких умов є неминучим наслідком впливу на нього комплексу правових механізмів, передбачуваних суміжними інститутами договірного, корпоративного, конкурентного, природоресурсового права та багатьох інших. Це викликало необхідність як переосмислення поняття права власності у цілому, так і розуміння таких правових феноменів, як межі та обмеження, що впливають на нього. Виникла нагальна потреба у з'ясуванні їх сутності та різновидів, застосуванні комплексного підходу до їх аналізу з наданням відповідних рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства.

Зазначеним питанням в цивілістичній науці практично не приділялося уваги. Відома праця В.П. Грибанова лише загальним чином стосувалася цих питань та ще й за радянських часів. У монографії сучасного російського дослідника В.П. Камишанського питання меж та обмежень досліджуються, але далеко не повною мірою, а в дисертаційному дослідженні українського вченого О.А. Михайленко (2003 р.) проаналізовано речово-правові обмеження права приватної власності в контексті порівняння їх давньоримського та сучасного правового регулювання. Внаслідок цього цілий спектр вагомих чинників та механізмів, засад та підстав, способів та засобів, покликаних стримувати власника в його абсолютизованих правомочностях, залишився поза межами досліджень в українській цивілістиці, чим і зумовлюється актуальність цієї роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний дисертанткою напрямком дослідження є складовою частиною комплексної цільової програми «Удосконалення правового механізму державного впливу на ринкові відносини (публічно-правові та приватноправові аспекти)» № 0186.0.070869.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є з'ясування сутності меж та обмежень права власності як правових явищ, виявлення необхідності в їх запровадженні, розроблення науково-теоретичних пропозицій, спрямованих на вдосконалення підходів до правового регулювання відносин власності.

Для досягнення цієї мети у дисертаційному дослідженні були поставлені такі основні задачі:

- проаналізувати наукові підходи до понять меж та обмежень права власності;
- виявити їх вплив на поняття права власності, правомочності власника, їх здійснення та захист;
- запропонувати систему меж та обмежень права власності, визначити їх види;
- розкрити різні види обмежень права власності в сфері речових, договірних та корпоративних правовідносин.

Об'єктом дослідження є правове регулювання меж та обмежень права власності й їх прояв у цивільно-правових відносинах, що складаються при здійсненні власником своїх повноважень.

Предметом дослідження є межі та обмеження права власності як правові категорії, їх юридична природа, виявлення характеру та наслідків їх впливу на обсяг повноважень власника і забезпечення відносин власності правовим регулюванням із втіленими в ньому обмежувальними механізмами.

Методи дослідження, що використовувалися в процесі написання дисертаційної роботи: порівняльно-правовий, за допомогою якого простежено послідовність розвитку відносин власності у сучасному українському середовищі на підставі тих теоретичних надбань і практичних механізмів, які випрацьовувалися в інші часи та в інших країнах; діалектичний, який вплинув на погляд на право власності як

поступове звуження обсягу можливостей суб'єктів через необхідність урахування природних меж цього права та узгодження дій його носія з правами та інтересами інших власників, суспільства в цілому, нормами моралі; системно-структурний, який надав можливість визначити види меж та обмежень з їх взаємним впливом на відносини власності; логічний метод зумовив послідовність висловлених суджень та умовиводів. Шляхом проведення аналізу та синтезу виявлялися загальні засади правовідносин власності. У процесі дослідження використовувалися також інші загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Науково-теоретичною основою дослідження та зроблених у дисертації висновків стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених дореволюційного, радянського та сучасного періодів, які зверталися до питань, що аналізувалися в роботі, зокрема М.М. Агаркова, Б.Б. Черепакіна, Ч.Н. Азімова, С.С. Алексеева, С.М. Братуся, В.П. Грибанова, О.В. Дзери, О.С. Йоффе, І.В. Жилінкової, В.П. Камишанського, О.Р. Кібенко, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, Р.А. Майданика, О.О. Михайленко, О.А. Підпригори, І.А. Покровського, К.І. Скловського, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Є.О. Суханова, Є.О. Харитонова, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича, Л. В. Щенникової та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні нового комплексного дослідження меж та обмежень права власності, в процесі якого вперше сформульовано, обґрунтовано, доведено або додатково аргументовано низку положень та висновків, які виносяться на захист.

1. Наведено нові додаткові аргументи щодо меж та обмежень права власності, які є різними правовими категоріями. Межі є властивістю права власності в об'єктивному розумінні, юридичною характеристикою його статичного стану, яким окреслюється широке коло можливостей власника, але з додержанням певних приписів діяти відповідним чином, що мають загальний характер і діють відносно всіх власників. *Обмеженнями* є зовнішній вплив на суб'єктивне право власності конкретної особи, що втілюється у відповідні правовідносини з її участю, тягне за собою стиснення, зменшення можливостей здійснення власником своїх повноважень і полягає у конкретних приписах власнику здійснити певні дії або утриматися від певних дій.

2. Зроблено новий висновок про те, що обмеження права власності існують у подвійному рівні правовідносин: вони втілюються в окремі правовідносини (наприклад, при сервітуті) і цим самим впливають на зміст правовідносин власності, звужуючи його обсяг.

3. Застосовано новий підхід щодо співвідношення понять обмежень та обтяжень права власності, на підставі чого стверджується, що обидва за своєю сутністю є обмеженнями права власності, однак із різною спрямованістю. Будучи додатковим тягарем для власника, обтяження являють собою права інших осіб на його річ (сервітут, емфітевзис, суперфіцій, права з договорів оренди, найму тощо). Обмеження ж не припускає прав інших осіб на річ власника, але він з їх встановленням не в змозі взагалі здійснити свої правомочності (при накладенні арешту на його майно або забороні відчуження).

4. Зроблено нові висновки щодо напрямків обмежень права власності стосовно володіння, користування та розпоряджання як у кожній з цих правомочностей, так і в їх комбінаціях, а також у всіх правомочностях разом. У зв'язку з цим примусове припинення права власності одночасно є його обмеженням, оскільки позбавляє власника можливості на свій розсуд вільно розпоряджатися своїм майном.

5. По-новому охарактеризовано способи встановлення меж та обмежень права власності, якими є заборони, приписи та зобов'язування, що встановлюють обов'язки власника. Вони можуть бути загальними та конкретними, існуючими в правовідносинах між певними особами (при сервітутах та інших речових правах).

6. Вперше запропоновано вирізняти три ступеня стиснення власника: найбільш вагомий, середній та мінімальний.

7. Вперше запропоновано класифікації меж та обмежень права власності. Класифікація меж права власності провадиться залежно від: 1) розуміння самого права власності як природного і як позитивного права; 2) мети їхнього встановлення – в публічному або приватному інтересі; 3) сфери законодавчого регулювання; 4) юридичної чинності приписів; 5) правового режиму права

власності; 6) певних об'єктів права власності; 7) суб'єктів, на яких поширюються ці межі.

Обмеження права власності мають класифікуватися залежно від: 1) джерела, яким вони встановлюються; 2) наявності або відсутності волі власника; 3) юридичної чинності приписів; 4) обсягу можливостей власника по здійсненню своїх правомочностей; 5) правовідносин, в яких вони реалізуються.

8. Вперше доводиться необхідність універсального підходу до врегулювання особистих сервітутів як довічних прав, якщо вони встановлюються за волею власника майна (наприклад, у заповіті), а також з інших підстав (внаслідок сімейних стосунків, сервітуту дітей на майно батьків). Обґрунтовується, що застосування такої підстави припинення сервітуту, як «припинення обставини, яка була підставою для встановлення сервітуту», має стосуватися лише земельних сервітутів. Внаслідок цього запропоновано зміни до Цивільного і Житлового кодексів України, законів України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», «Про іпотеку».

9. Вперше аналізується подвійність обмежень права власника земельної ділянки при встановленні суперфіцію, по-перше, тим, що виникає інше речове право (суперфіцій); по-друге, внаслідок реалізації права на забудову в суб'єкта іншого речового права виникає право власності на цей об'єкт нерухомості.

10. Наведено додаткову аргументацію щодо неприпустимості розгляду найму (оренди) як речового права, оскільки при цьому завжди має місце договір з власником, яким і визначаються права наймача (орендаря). Характер і зміст речових прав визначаються безпосередньо законом, і їхнє виникнення нерідко відбувається поза волею власника.

11. Знайшло подальший розвиток положення про вплив корпоративних прав на право власності певного суб'єкта. Доводиться, що корпоративні правовідносини між акціонером та АТ обмежують обох цих суб'єктів, хоча й стосовно різних об'єктів. При цьому АТ як власник майна обмежується в правах в інтересах акціонерів, а акціонери як власники акцій обмежуються в своїх правах в інтересах інших акціонерів та АТ.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання внесених дисертанткою у результаті дослідження пропозицій та висновків: у законотворчій діяльності – в процесі удосконалення цивільного законодавства, зокрема шляхом внесення змін та доповнень до Житлового кодексу, законів України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», «Про іпотеку»; у правозастосовній діяльності – в процесі здійснення та захисту власниками своїх прав; у навчально-методичній роботі – при підготовці та викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право» та «Актуальні проблеми цивільного права».

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано і обговорено на засіданні кафедри цивільного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Основні положення дослідження оприлюднювалися також на науково-практичних конференціях, зокрема «Нове законодавство України та питання його застосування» (м. Харків, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 26-27 грудня 2003 р.); «Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування» (м. Харків, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 23 квітня 2003 р.); «Еволюція цивільного законодавства» (м. Харків, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 29-30 квітня 2004 р.).

Публікації. Результати дослідження викладені в шести наукових працях, три з них опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, а також у трьох надрукованих тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою та об'єктом дослідження і складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів та переліку використаних джерел, який нараховує 228 найменування. Загальний обсяг роботи становить 225 сторінки, із них основного тексту – 204.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовуються актуальність теми, стан її наукового розроблення, визначаються, мета, задачі, предмет і методологічна основа дослідження, висвітлюються наукова новизна, практичне значення одержаних результатів, наводяться дані про їх апробацію, наявність публікацій за темою дисертації, вказуються її структура й обсяг.

Розділ 1 «Юридична природа і види меж та обмежень права власності» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Загальні засади регулювання права власності» висвітлюються загальні засади регулювання відносин власності через категорію присвоєння, надається бачення права власності як природного та як позитивного права.

Аналіз правової природи права власності провадиться через взаємозв'язок природного права власності і соціальних умов його існування та реалізації. Останні є тим чинником, що зумовлює вимоги до меж цього права морального, звичайного і правового (позитивного) характеру. Відповідно, сутність права власності як суб'єктивного права визначається через такі категорії, як «влада», «воля», «інтерес», «власний розсуд», «міра дозволеної поведінки», кожна з яких закладає певні підвалини для обмеження цього права.

Підрозділ 1.2 «Сутність меж та обмежень права власності» містить аналіз вказаних правових категорій; їх порівняння із визначенням особливостей кожної; дослідження засад, на яких вони ґрунтуються, і підстав їх встановлення.

В роботі доводиться, що у сфері цивільного права поняття «межі» та «обмеження» не є тотожними, хоча мають єдину спрямованість на звуження обсягу можливостей власника діяти на власний розсуд. Виявляються особливості обмежень та обтяжень права власності із зазначенням на непередуманість використання відповідної термінології в законодавстві України.

Про **межі** може йтися лише стосовно права власності в **об'єктивному розумінні**. Межі є властивістю самого права власності, його невід'ємною юридичною характеристикою. Вони співвідносяться з його статичним станом, окреслюючи широке коло можливостей власника, але з додержанням певних приписів діяти відповідним чином. Ці приписи мають загальний характер і діють відносно всіх власників.

Обмеження ж стосуються **суб'єктивного права власності** конкретної особи. Вони за своєю природою не властиві самому суб'єктивному праву власності, а являють собою зовнішній вплив на нього в певних ситуаціях і полягають у конкретних приписах власнику здійснити ті чи інші дії або утримуватися від певних дій. Не будучи невід'ємними від права власності, обмеження втілюються у відповідні правовідносини, що тягнуть за собою стиснення, зменшення можливостей здійснення власником своїх повноважень.

Межі характеризують закріпленість права власності, його статичний стан, а обмеження встановлюються при реалізації (здійсненні) власником повноважень, тобто в динаміці права власності. Межі права власності є надто широкими, про що свідчать такі критерії їх встановлення, як «моральні засади суспільства», «неможливість використання власником своїх прав на шкоду правам інших осіб» тощо. Обмеження права власності максимально конкретні. Ними є визначені приписи власнику здійснити певні дії або утримуватися від певних дій (одержати згоду або дозвіл на них від зазначених осіб або органів, заборона відчуження речі тощо).

Крім обмежень, на суб'єктивне право власності впливають і **обтяження**, звужуючи можливості власника щодо здійснення своїх повноважень на власний розсуд. При значному ступені схожості цих понять, що часто приводить до їх ототожнення, вони мають і розбіжності. Близькість обмежень та обтяжень права власності привела навіть до плутанини в законодавстві.

В роботі зазначається на можливість двох варіантів співвідношення обмежень та обтяжень права власності: 1) як родового і видового та 2) як різних понять. Такий підхід із врахуванням усталеності бачення всіх механізмів впливу на можливості власника діяти на власний розсуд надав змогу, вказавши на розмежування понять обмежень та обтяжень права власності, виявити їх спільні риси як зовнішнього тиску на власника.

Отже, як *різні правові категорії* вони є такими ускладненнями для власника, що:

- являють собою додаткові права інших осіб на його річ (сервітути, емфітевзис, суперфіцій, права з договорів оренди, найму тощо). І тоді ці ускладнення є *обтяженнями* права власності;

- не припускають прав інших осіб на річ власника, але з їх встановленням він не в змозі взагалі здійснити свої правомочності. В такому разі слід говорити про *обмеження* права власності. Подібне становище складається при накладенні арешту на майно або забороні його відчуження.

При *спільній характеристиці* обмежень та обтяжень права власності із використанням родового терміна «обмеження» виявляються такі їх напрямки. Власник може обмежуватися як у кожній з правомочностей (володінні, користуванні та розпоряджанні), так і в їх комбінаціях (наприклад, у володінні та користуванні), а також у всіх цих правомочностях разом. З огляду на це обмеження права власності буде і примусове припинення його права власності, оскільки воно виключає вільне розпоряджання власником своїм майном, а відтак, власник вже не здійснює його на власний розсуд, це не залежить цілком від його волі. Отже, вилучення або викуп у власника майна належить розглядати не лише як припинення, а й як обмеження його права.

Виходячи з наведеного, в роботі зазначається на такі напрямки звужень суб'єктивного права власності: а) заборона відчуження майна, арешт, які впливають на право власника щодо розпоряджання майном; б) примусове допущення користування майном власника іншими особами (сервітути, емфітевзис, суперфіцій); в) примусове припинення права власності як обмеження у вільному розпоряджанні своїм майном (викуп у власника майна у зв'язку з суспільною необхідністю – ст.ст. 350, 351, 353 ЦК України), для збереження пам'яток історії та культури (ст.352 ЦК) тощо.

Засади, на яких ґрунтуються межі та обмеження права власності, мають відповідати загальним засадам цивільного законодавства. Такими засадами є: встановлення меж та обмежень у суспільних інтересах; здійснення прав на майно відповідно до його призначення; додержання правил етики ділових взаємин; урахування необхідності охорони довкілля; гармонійне поєднання свободи договору і примусів при встановленні обмежень; недопущення монополістичної діяльності й обмеження конкуренції; справедлива компенсація власникові майнових утрат при обмеженні його в правах тощо.

В дисертації зазначається на такі способи встановлення меж та обмежень права власності, як заборони, приписи і зобов'язування, які породжують обов'язки власника. Відтак, правовідносини власності не можуть зводитися лише до спрощеного бачення власника як уповноваженої особи, якій протистоїть нечисленна кількість зобов'язаних осіб, що мають утримуватися від порушень його права. Власник також має обов'язки внаслідок загальних меж та обмежень його права. В свою чергу, цим доводиться існування двох видів обов'язків власника: загальних та конкретних.

Загальними обов'язками власника є додержання ним припису «власність зобов'язує» у різноманітних формах його прояву, а також заборон здійснювати свої правомочності з метою заподіяння шкоди іншій особі; зловживати правом в інших формах; використовувати право власності з метою обмеження конкуренції; зловживати домінуючим становищем на ринку тощо. *Конкретні обов'язки* у власника виникають при перебуванні у правовідносинах між певними особами (при сервітутах та інших речових правах).

Обмежує право власності й призупинення як тимчасова неможливість власника здійснювати свої правомочності. Ним може бути належати загальне зупинення дії права (наприклад, мораторій) та конкретна заборона його здійснення певними особами (наприклад, при переданні майна в оренду користування ним вже здійснюватиме орендар, а не власник, який призупиняє здійснення цієї правомочності).

Аналіз понять меж та обмежень через дослідження правовідносин, в яких перебуває власник, дозволив дійти висновку, що межі як властивість права власності не існують як окремі права чи правовідносини, на відміну від обмежень,

які виникають з певних підстав і втілюються у відповідні правовідносини. Тобто, обмеження, з одного боку, існують як окремі правовідносини, а з другого – вони впливають на зміст правовідносин власності. Так, сервітут є речовим правом, що існує у відповідних речових правовідносинах, і одночасно впливає на право власності, звужуючи його. Тому в роботі стверджується, що обмеження права власності існують на подвійному рівні правовідносин.

Обмеження в правомочностях не означає позбавлення в них власника взагалі та назавжди. Воно виражається в його стисненні при здійсненні права власності, яке з усуненням обмежень відновлюється у повному обсязі. Однак під час їх існування вони ззовні можуть виражатися у різних формах і тягнути за собою різні наслідки, що свідчить про ступінь стиснення власника.

Перший ступінь стиснення (найбільш вагомий) виникає при накладенні на майно арешту, запровадження притримання майна власника як способу забезпечення виконання ним зобов'язань, а також при примусовому припиненні права власності внаслідок націоналізації, реквізиції, конфіскації, примусовому викупі у власника його майна у зв'язку з суспільною необхідністю, а також у разі банкрутства власника.

Стиснення середнього ступеня має місце при встановленні на майно власника таких речових прав, як емфітевзис, суперфіцій, а також унаслідок укладення ним договорів (найму, оренди, доручення, комісії, управління майном, довічного утримання та ін.), при заставі (іпотеці) власником свого майна та у випадках накладення на нього заборони відчуження; при закріпленні власником свого майна за юридичною особою на праві господарського відання або оперативного управління.

Мінімального стиснення власник зазнає при встановленні сервітутів на своє майно.

Підрозділ 1.3 «Види меж та обмежень права власності» містить їх класифікацію, якої вимагає їхнє широке коло.

Межі права власності, виходячи з бачення цього права як природного та позитивного, класифікуються на природні та нормативно-правові; виходячи з поділу права на приватне і публічне – на встановлені в публічних та приватних інтересах, що, відповідно, регулюються публічним і приватним правом. При цьому слід враховувати взаємовплив цивільного, адміністративного, митного, податкового, природоресурсового та інших галузей законодавства в цих питаннях. Залежності від юридичної чинності приписів можуть бути загальнообов'язкові та рекомендаційні межі права власності. Загальнообов'язкові межі та обмеження встановлено Конституцією, законами. Рекомендаційні межі не мають обов'язкового характеру, але внаслідок своєї доцільності використовуються на практиці (наприклад, вони містяться в Принципах корпоративного управління). Поділ меж права власності на правові та неправові зумовлений розбіжностями між правом і законодавством, що іноді проявляється в законотворчих помилках, які впливають на межі права власності. Тобто не виключено існування передбачених законом, але не правових за своєю сутністю меж права власності.

Залежно від правового режиму права власності його межі можуть встановлюватися для всіх власників або для тих, майно яких перебуває у відповідному правовому режимі. Особливий режим властивий межах права власності фізичних і юридичних осіб залежно від виду їх діяльності; діючих у спеціальних економічних зонах або спеціальному режимі інвестиційної діяльності; при неплатоспроможності і банкрутстві; встановлювані конкурентним і корпоративним законодавством; при режимі спільної власності. Межі права власності можуть стосуватися й певних об'єктів, зокрема законом можуть встановлюватися окремі види майна, що не може належати фізичним і юридичним особам на праві приватної власності. Залежно від суб'єктів права власності, на яких поширюються межі, останні можуть встановлюватися для всіх власників або окремих їх категорій. До останніх слід віднести суб'єктів підприємницької діяльності, на яких поширюються вимоги щодо недопущення недобросовісної конкуренції. Межі за суб'єктним складом встановлюються і залежно від громадянства особи. Також усякого роду межі встановлюються окремо для вітчизняних та іноземних юридичних осіб і публічних утворень.

Класифікація обмежень права власності провадиться залежно від джерела, яким вони встановлюються. Так, обмеження можуть міститися в актах органів державної

влади та органів місцевого самоврядування, актах нотаріуса, договорах та судових актах. Як і межі, встановлення обмежень може передбачатися як публічно-правовими (податкова застава, арешт), так і приватноправовими актами. Актами нотаріуса встановлюється таке обмеження права власності, як заборона відчуження майна. Договором устанавлюються сервітути, емфітевзис, суперфіцій, які обмежують право власності. Договірний характер мають обмеження, що випливають із договорів найму, оренди, комісії, управління майном, довічного утримання. Судовим рішенням можуть устанавлюватися сервітути; на підставі рішення суду припиняється право власності внаслідок конфіскації майна, вилучення земельної ділянки з метою суспільної необхідності.

Пов'язаною з попередньою є класифікація обмежень на *примусові* (нормативно-правові та судові обмеження) та *добровільні* (договірні) залежно від наявності або відсутності волі власника. Примусові обмеження виникають на підставі актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, актів нотаріуса, судових актів. *Добровільні* обмеження власник устанавлює для себе в результаті своїх вольових дій, наприклад, у разі передання майна за договором найму (оренди), комісії, управління майном, довічного утримання.

Обмеження, як і межі права власності, також бувають як правовими, так і неправовими. Неправові – це обмеження, зумовлені незаконними діями державних органів, органів АРК і органів місцевого самоврядування, які не відповідають закону. В такому разі власник може вимагати адекватного захисту свого права, наприклад, шляхом пред'явлення позову про визнання незаконним акта органу державної влади, органу АРК або органу місцевого самоврядування (ст. 393 ЦК).

Обмеження права власності залежно від правовідносин, в яких вони реалізуються, можуть класифікуватися на речові, договірні та корпоративні.

Розділ 2 «Речові, договірні та корпоративні обмеження права власності» складається з трьох підрозділів, в яких приділяється увага кожному із зазначених видів обмежень.

У підрозділі 2.1 «*Межі та обмеження права власності, обумовлені речовими правовідносинами*» досліджуються речові обмеження права власності з основоположним підходом щодо існування двох рівнів правовідносин зі встановленням на майно власника іншого речового права: стосовно права власності на чужу річ і, відповідно, права власності, яке тим самим обмежується.

Під *іншим речовим правом* розуміється право його носія в тому або іншому точно визначеному законом відношенні використовувати чуже, як правило, нерухоме майно у своїх інтересах без участі його власника (в тому числі і поза його волею).

Виникнення інших речових прав обумовлено потребами конкретних осіб і є способом забезпечення реалізації їх майнових прав. Одночасно вони обмежують право власності особи, на майно якої вони встановлені. Будучи за своєю природою речовими правами, сервітути, емфітевзис та суперфіцій відповідно реалізуються в речових правовідносинах. Їх слід відрізнити від так званих законних обмежень у широкому їх розумінні, які називаються «загальними правами участі», а по суті є межами права власності. Якщо останні служать цілям забезпечення реалізації прав та інтересів значного кола осіб, включаючи суспільні (публічні) інтереси, то речові права як обмеження права власності є конкретними і встановлюються на користь і в інтересах певних осіб.

Стосовно сервітутних обмежень права власності в роботі доводиться неприйнятність класифікації предіальних сервітутів на позитивні (як права особи здійснювати певні дії відносно чужої земельної ділянки) і негативні (як права вимоги до власника утримуватися від тих або інших способів використання ним свого майна) і підтримується позиція, що справжніми сервітутами можна вважати лише позитивні.

Обґрунтовується необхідність універсального підходу до врегулювання особистих сервітутів як довічних прав, якщо вони встановлюються за волею власника майна (наприклад, у заповіті), а також з інших підстав (внаслідок сімейних стосунків, сервітуту дітей на майно батьків). Доводиться, що застосування такої підстави припинення сервітуту, як припинення обставини, яка була підставою для його встановлення, має стосуватися лише земельних сервітутів. Унаслідок цього запропоновано зміни до Цивільного і Житлового кодексів України, законів України

«Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», «Про іпотеку» стосовно прав осіб-членів сім'ї власника як суб'єктів сервітутних прав, які вони мають довічно і які мусять враховуватися при відчуженні власником майна. Такий підхід сприятиме захисту не лише членів сім'ї власника, а й покупців майна власника, які будуть освідчені у правах інших осіб на це майно.

Аналізується подвійність обмежень права власника земельної ділянки при встановленні суперфіцію, по-перше, тим, що з виникненням іншого речового права (суперфіцію), звичайно, обмежується право власника. По-друге, внаслідок реалізації права на забудову в суб'єкта іншого речового права виникає право власності на цей об'єкт нерухомості. Відтак, право власника земельної ділянки обмежується як суперфіцієм, так і правом власності іншої особи на інший об'єкт (будинок, споруду), який розташований на цій ділянці.

Підрозділ 2.2 «Договірні обмеження права власності» присвячено дослідженню договірних обмежень, які власник перетерплює при вступі в договірні правовідносини з іншими суб'єктами без виникнення в останніх інших речових прав на майно власника.

У роботі охарактеризовані договірні обмеження, виходячи із загальноприйнятої класифікації договорів на договори про передачу майна у власність, у користування, по виконанню робіт та наданню послуг. Розмежування меж та обмежень права власності, що мають місце при цьому, проводиться, враховуючи наведені в розділі 1 роботи доводи, а саме: межі стосуються всіх власників та встановлюються на рівні закону, а обмеження встановлюються для конкретних осіб, що перебувають у певних договірних відносинах, і передбачаються передусім договорами, актами нотаріуса, рішеннями суду.

Оскільки за загальним правилом договори укладаються за волею сторін, то такі обмеження можна йменувати і самообмеженнями, що являють собою зв'язування самого себе взятими на себе зобов'язаннями. Однак ці дії можна віднести до обмежень власника лише з певною часткою умовності, адже, приймаючи на себе визначені обов'язки, сторона в договорі не тільки не обмежує себе у вільному праві формування договірної зв'язки, а й, навпаки, саме цим вона реалізує таке своє право.

Що стосується *суб'єктного складу* тих чи інших договірних відносин, то має йтися про межі права власності, що впливають на право тих осіб, яким заборонено укладати відповідні договори внаслідок позбавлення їх можливості на свій розсуд здійснювати правомочності власника по розпоряджанню своїм майном у такий спосіб. Це стосується договорів контрактації, за якими відчужувати сільськогосподарську продукцію має лише її виробник; купівлі-продажу (торгівлі) на організованому ринку цінних паперів (біржі), що укладаються через професійних учасників фондового ринку (дилерів, брокерів), для яких такий вид діяльності є виключним і які діють на підставі відповідної ліцензії та ін.

Межами права власності в роботі називаються й визначені вимоги або заборони, що стосуються *предмета договорів про передачу майна у власність*, наприклад, недобудованого нерухомого майна, пам'яток історії та культури, визначення об'єктів приватизації, біржової торгівлі тощо.

Межами права власності є й приписи законодавства щодо *процедури укладення договорів про передачу майна у власність*, наприклад, при укладенні договору роздрібної купівлі-продажу, який є публічним (ст. 699 ЦК), при відчуженні об'єктів права державної власності тощо. До таких меж слід віднести й приписи законодавства щодо примусу укладення договору в певних випадках, наприклад, при поставці продукції для державних потреб за державним замовленням юридичних осіб, заснованих повністю або частково на державній власності, а також для монополістів на відповідному ринку продукції.

Обмеженням же права власності буде накладення у певних випадках заборони відчуження майна, придбаного у власність, наприклад, у разі укладення договорів купівлі-продажу з відстроченням оплати; довічного утримання, придбання об'єкта незавершеного будівництва при приватизації. Як обмеження права власності слід розцінювати й покладання на набувача майна за договором певних обов'язків, як-от: догляду відчужувача за договором довічного утримання, в тому числі по забезпеченню його або третю особу житлом у будинку (квартирі), який йому

переданий за цим договором; учинення певних дій на користь відповідних осіб, як це передбачено у разі укладення договору дарування і однією з різновидів яких є досягнення певної, наперед зумовленої мети як умови договору пожертви; інвестиційні зобов'язання при придбанні об'єктів приватизації та ін.

У роботі підтримується позиція щодо неприпустимості розгляду найму (оренди) як речового права, оскільки ці відносини завжди є договірними, обумовлюються договором із власником найманого (орендованого) майна й їхній зміст визначається виключно умовами конкретного договору. Характер же і зміст речових прав визначаються безпосередньо законом, і їхнє виникнення нерідко відбувається поза волею власника.

У підрозділі 2.3 «Корпоративні обмеження права власності» шляхом аналізу корпоративних правовідносин доводиться, що межі та обмеження прав їх учасників можуть встановлюватися як у законі, так і в локальних актах (внутрішніх актах товариств). На рівні закону врегульовано межі корпоративних прав, яких мають дотримуватися всі учасники господарських товариств, а на локальному рівні встановлюються обмеження для осіб, що перебувають у конкретних правовідносинах із певним господарським товариством. Ці межі та обмеження можуть полягати у встановленні заборон, приписів та стримуючих механізмів реалізації прав власності на відповідні об'єкти. Зокрема, межі стосуються жорсткого регулювання обліку акцій, контролю за діями власника по випуску цінних паперів, їх біржовому обігу, визначенню питань, обов'язкових для розгляду загальними зборами акціонерів, що є їх виключною компетенцією. Тим самим держава встановлює межі корпоративної волі з метою недопущення зловживання правом з боку як посадових осіб АТ, які діють від його імені відносно третіх осіб, так і акціонерів (передусім значних), які формують волю АТ шляхом участі в загальних зборах акціонерів.

Обмеженнями в корпоративних правовідносинах є встановлення органами товариства певних вимог до укладення значних правочинів і правочинів із заінтересованістю, механізм щодо чого передбачається у локальних актах товариства, насамперед акціонерного. Укладення правочинів залежними товариствами також обмежується встановленням відповідних заборон у їх статутах щодо відчуження нерухомості без дозволу засновників (учасників), порядку узгодження вчинення правочинів на значні суми, припинення з правонаступництвом із передачею майна іншим юридичним особам тощо. Зазначені обмеження стосуються здійснення права власності самою юридичною особою через свої органи.

Існують і обмеження стосовно права власності на такий об'єкт, як акція. Особи, які не повністю оплатили вартість придбаних акцій, хоч і йменуються акціонерами, але не мають повного обсягу прав, що надаються акцією. Вони не набувають повноцінних прав на акцію як на окремий об'єкт, який має бути й оборотоздатним, тобто акціонер не може реалізувати своє право на розпоряджання цим об'єктом права власності.

Оскільки акція втілює в себе дві взаємопов'язані та нерозривні види прав (права на акцію та права з акції), в роботі доводиться, що обмеження в реалізації прав з акції також являють собою обмеження права власності. Як обмеження прав акціонерів можна позначити такі ситуації, які вимагають одноразового усунення акціонерів від реалізації своїх прав, що надаються їм акціями. Це стосується випадків, коли акціонер не може брати участь у голосуванні на загальних зборах з певних питань, а саме: при наданні дозволу на укладення значних правочинів (якщо члени виконавчого органу є акціонерами), а також правочинів із заінтересованістю (якщо в них заінтересовані певні акціонери внаслідок різних причин для цього, в тому числі через належність їх до афілійованих осіб із тими, які будуть стороною цього правочину).

В роботі визначаються правомірні й неправомірні межі та обмеження права власності на акції. До правомірних меж та обмежень слід віднести обмеження, передбачені законодавством та локальними актами АТ: 1) обмеження, зумовлені видом акцій; 2) особливостями набуття прав на акції в процесі приватизації; 3) ситуативні обмеження; 4) обмеження як наслідки порушень приписів законодавства; 5) обмеження, викликані ризикованістю підприємницької діяльності АТ і

ризикованістю вкладень особами своїх коштів в акції; 6) обмеження прав акціонера щодо передачі прав участі в загальних зборах.

До неправомірних обмежень належать неправомірні дії тих чи інших осіб (передусім органів АТ, реєстраторів), які перешкоджають акціонерам у здійсненні ними своїх прав.

Разом із тим в дисертації вказується на механізми, схожі з обмеженнями прав акціонерів, але які такими не є. Це порядок відчуження акцій ЗАТ, порядок здійснення прав, що надаються однією акцією її співвласникам. Тим самим встановлюється лише порядок здійснення співвласниками акції своїх прав, а не їх обмеження. Також не може вважатися й обмеження права на дивіденди рішення загальних зборів акціонерів про їх невиплату, а також коли загальні збори не скликалися чи були неправомочні приймати рішення. Внаслідок цього акціонер не набуває можливості отримати дивіденди, але його право з акції (право на дивіденди) не обмежується, а не може реалізуватися без відповідних підстав для цього, які вимагають додержання певних правил та механізмів.

Доводиться, що не буде також обмеженням прав акціонерів встановлення законодавством строків виплати дивідендів. Не є обмеженням прав з акції підкорення акціонера рішення більшості на загальних зборах, унаслідок чого у нього не виникає можливості реалізувати свої права (на дивіденди, переважні права). Зазначене є механізмом та умовами їх реалізації в корпоративних правовідносинах.

ВИСНОВКИ

У дисертації наводяться теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, суть якого полягає у комплексному дослідженні меж та обмежень права власності, запропонуванні системи меж та обмежень права власності, визначенні їх видів, розкритті різних видів обмежень права власності в сфері речових, договірних та корпоративних правовідносин. Серед висновків виділяються наступні.

1. Межі та обмеження права власності хоча і є схожими правовими категоріями, але й мають суттєві розбіжності. Межі характеризують право власності в об'єктивному розумінні, а обмеження встановлюються щодо суб'єктивного права власності. Внаслідок цього межі є властивістю права власності, його невід'ємною характеристикою, визначають само право власності, а обмеження є наслідком зовнішнього впливу на нього як на суб'єктивне право.

2. Межі та обмеження права власності мають єдину спрямованість на звуження обсягу можливостей власника діяти на власний розсуд та їх характеристику залежно від: а) розуміння самого права власності як природного і як позитивного права; б) мети встановлення – в публічному або приватному інтересі; в) джерел, якими вони встановлюються; г) змісту та обсягу правомочностей власника; ґ) правового режиму права власності, складу об'єктів, суб'єктів, на яких поширюються ці межі та обмеження; д) часу існування та ін.

3. Обмеження права власності існують на подвійному рівні правовідносин: вони виникають з певних підстав і втілюються в окремі правовідносини, які, в свою чергу, й впливають на зміст правовідносин власності.

4. Власник може обмежуватися як у кожному з трьох своїх правомочностей, так і у всіх разом або в їх комбінаціях. Відтак, обмеження вільного розпоряджання власником своїм майном буде примусове припинення його права власності.

5. Обмеження як звуження суб'єктивного права власності мають такі напрямки: а) заборона відчуження майна, арешт, які впливають на право власника щодо розпоряджання майном; б) примусове обмежене користування майном власника іншими особами; в) примусове припинення права власності як обмеження у вільному розпоряджанні своїм майном.

6. Способами встановлення меж та обмежень права власності є заборони, приписи та зобов'язування.

7. Обов'язки мають не лише всі інші особи відносно власника, як це припускає конструкція абсолютного права, а й сам власник внаслідок встановлення його обов'язків шляхом загальних приписів («власність зобов'язує») і в конкретних правовідносинах (при сервітутах та інших речових правах).

8. Слід відрізняти три ступеня стиснення власника: найбільш вагомий (при накладенні на його майно арешту, запровадженні притримання; примусовому припиненні права власності); середнього ступеня (при емфітевзисі, суперфіції, укладенні договорів, при заставі (іпотеці) та у випадках накладення на майно заборони відчуження); мінімального ступеня (зі встановленням сервітутів, при діяльності власника у спеціальних економічних зонах, правовому режимі спільної власності, перебування його у корпоративних відносинах та ін.).

9. Межі права власності можуть бути класифіковані залежно від: 1) розуміння самого права власності як природного і як позитивного права; 2) мети їхнього встановлення – в публічному або приватному інтересі; 3) сфери законодавчого регулювання; 4) юридичної чинності приписів; 5) правового режиму права власності, 6) певних об'єктів права власності; 7) суб'єктів, на яких поширюються ці межі.

Обмеження права власності мають класифікуватися залежно від: 1) джерела, яким вони встановлюються; 2) наявності або відсутності волі власника; 3) юридичної чинності приписів; 4) обсягу можливостей власника по здійсненню своїх правомочностей; 5) правовідносин, в яких вони реалізуються.

10. При обмеженнях права власності складаються два різних правовідношення із різним суб'єктним складом: а) абсолютні (між управомоченою особою – суб'єктом іншого речового права і всіма іншими пасивно зобов'язаними особами, включаючи власника) і б) відносні (між управомоченою особою і власником).

11. Сервітут є обмеженням права власності та одночасно речовим правом. Він як обмеження права власності встановлюється з метою забезпечення прав конкретних осіб. При колізії сервітуту з правом власності останнє поступається сервітуту. В разі встановлення особистого сервітуту на користь особи за волею власника майна (наприклад, у заповіті) сервітутне право такої особи є довічним. Власник же майна, який набув його у спадщину, не може за своєю волею припинити сервітутне обмеження права власності.

12. При встановленні суперфіцію право власника земельної ділянки вдвічі обмежується: по-перше, тим, що виникає інше речове право (суперфіцій); а по-друге, внаслідок реалізації права на забудову виникає право власності на цей об'єкт нерухомості у суб'єкта іншого речового права. Тобто один і той самий суб'єкт відносно різних об'єктів, однак пов'язаних між собою, виступає носієм різних речових прав, які обмежують право власності на земельну ділянку.

13. Існування корпоративних прав відбивається на праві власності певного суб'єкта. Акціонер та АТ знаходяться в корпоративних правовідносинах, що тягне за собою обмеження обох цих суб'єктів, хоча й стосовно різних об'єктів. При цьому АТ як власник майна обмежується в правах відносно нього в інтересах акціонерів, а акціонери як власники акцій обмежуються в своїх правах в інтересах інших акціонерів та АТ.

14. На рівні закону врегульовано межі корпоративних прав, яких мають дотримуватися всі учасники господарських товариств, а на локальному рівні встановлюються обмеження для осіб, що перебувають в конкретних правовідносинах з певним господарським товариством.

Список праць, опублікованих за темою дисертації

1. Розгон О.В. Ограничения права собственности супругов // Проблемы законности: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. 63. – С. 122-127.

2. Розгон О.В. Понятие и значение пределов и ограничений права собственности. // Проблемы законности: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. 61. – С. 60-66.

3. Розгон О.В. Виды пределов и ограничений права собственности // Проблемы законности: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 69. – С. 31-36.

4. Розгон О.В. Межі здійснення права власності в аспекті нового Цивільного кодексу України // Наук. практ. конференція «Нове законодавство України та питання його застосування». – 2004. – С.98-101.

5. Розгон О.В. Проблеми регулювання прав власників за новим Цивільним та Господарським кодексами України // Матер. наук.-практ. семінару «Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування». – 2004. – С. 16-18.

6. Розгон О.В. Право власності в умовах формування правової держави // Еволюція цивільного законодавства: Матер. наук.-практ. конф. / За ред. В.Я. Тація – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 214-219.

АНОТАЦІЇ

Розгон О.В. Межі та обмеження права власності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2005.

Дисертація містить комплексне дослідження меж і обмежень права власності. У роботі аналізуються загальні засади права власності, наукові підходи до понять меж та обмежень права власності, надаються їх визначення, сутність та особливості цих категорій, простежується їхній вплив на право власності, здійснення та захист власником правомочностей, запропоновано види меж та обмежень права власності.

Значна увага приділяється з'ясуванню юридичної природи й особливостей окремих видів обмежень права власності, а саме: речових, договірних, корпоративних. На основі аналізу цих видів обмежень виявлено окремі недоліки чинного законодавства та сформульовано конкретні пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: право власності, межі, обмеження, обтяження, володіння, сервітут, емфітевзис, суперфіцій, договір, корпоративні правовідносини.

Розгон О.В. Пределы и ограничения права собственности. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. Харьков, 2005.

Диссертация содержит комплексное исследование пределов и ограничений права собственности. В работе анализируются основные начала права собственности, научные подходы к выявлению его пределов и ограничений, определены понятия, сущность и особенности этих правовых категорий, показано их влияние на полномочия собственника, их осуществление и защиту, определены виды пределов и ограничений права собственности, предложена их система.

Проводится сравнительный анализ понятий ограничений и обременений права собственности, а также обязанностей собственника; указаны направления сужения возможностей собственника по осуществлению своих полномочий; доказывается, что принудительное прекращение права собственности следует считать ограничением, поскольку при этом собственник ограничивается в свободном распоряжении своим имуществом.

Показаны различные основания возникновения пределов и ограничений права собственности. Если пределы права собственности могут устанавливаться на уровне закона, то ограничения – договором (сервитута, эмфитевзис, суперфиций, аренды и др.), актами нотариуса (запрет отчуждения имущества), судебным решением (сервитута, прекращение права собственности вследствие выкупа земельного участка в связи с общественной необходимостью и др.).

Внимание сосредоточено также на юридической природе и особенностях отдельных видов ограничений права собственности, а именно тех, что накладывают на собственника иные вещные, договорные, корпоративные правоотношения. На основе сравнительного анализа этих видов ограничений выявлены недостатки действующего законодательства и сформулированы конкретные предложения относительно их устранения.

Доказывается необходимость универсального подхода к урегулированию личностных сервитутов как пожизненных прав, если они устанавливаются по воле

собственника имущества (например, в завещании), а также и по иным основаниям (в результате семейных отношений, сервитута детей на имущество родителей).

Приведена дополнительная аргументация относительно недопустимости рассмотрения найма (аренды) как вещного права, поскольку при этом всегда имеет место договор собственника, которым определяются права нанимателя (арендатора).

Получило дальнейшее развитие положение о влиянии корпоративных прав на право собственности определенного субъекта.

Ключевые слова: право собственности, пределы, ограничения, владение, сервитут, эмфитевзис, суперфиций, договор, корпоративные правоотношения.

Rozgon O.V. The limits and restrictions of a right of property. – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree of law science, speciality 12.00.03 – civil law and civil procedure, family law, international private law. National law Academy of Ukraine, named after Yaroslav Mudry, Kharkov, 2005.

The dissertation contains the complex research of the limits and restrictions of a right of property. This work analyses the main principles of a right of property, the scientific approaches to the revealing of its limits and restrictions. It is determined the conception, essence and particularity of these legal categories, it is shown their influence on the owner authority, their implementation and defence. It is determined the types of the limits and restrictions of a right of property, it is proposed their system.

It is given the comparative analyses of the concept of the limits and restrictions of a right of property and obligations of the owner as well; it is pointed out the ways of the contradiction of the owner ability as to the realization of his authority; it is proved that the coercive termination of a right of property is to be considered as a restriction as by their the owner is limited in connection with the free disposal of his property.

Key words: right of property, limit, restrictions, aggravation, ownership, servitude, emphyteusis, superficies contract, corporative legal relations.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук

С. Н. Приступа

Підписано до друку __.__.2005. Формат 60×90 1/16.

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. № 2457

Друкарня Національної юридичної академії України

імені Ярослава Мудрого

61024, Харків, вул. Пушкінська, 77